

**Нұрбек Пұсырманов¹, Еркебұлан Амангосов²,
Қуандық Какимов³, Сәкен Есіркеп⁴**

¹Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі
Мемлекет тарихы институтының директоры, PhD
e-mail: Nurbekp89@gmail.com

² ҚР ҒЖБМ Мемлекет тарихы институтының
Ғылыми-ақпарат бөлімінің басшысы, әлеуметтану магистрі
e-mail: eratangosov@yandex.ru

³ ҚР ҒЖБМ Мемлекет тарихы институтының
Ғылыми-ақпарат бөлімінің ғылыми қызметкері, құқық магистрі
e-mail: kakimoff01kz@gmail.com

⁴ ҚР ҒЖБМ Мемлекет тарихы институтының Қазақстанның
әлеуметтік-экономикалық даму тарихы бөлімінің аға ғылыми қызметкері
e-mail: sakenyessirkep1985@gmail.com
(Астана, Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЙЛАУ ЭВОЛЮЦИЯСЫНЫҢ ЗЕРДЕЛЕНУ ДЕНГЕЙІ ЖӘНЕ ПЕРСПЕКТИВАСЫ

Андатпа. Мақала тәуелсіз Қазақстан кезеңіндегі сайлаудың эволюциялық дамуы зерттелуінің қырларына, соның ішінде ауыл әкімін сайлау деректеріне библиографиялық шолу жасап, одан әрі сайлау жүйесін дамытудың кейбір қырларына ғылыми назар аудартады. Қазақстан Республикасы қоғамын демократияландыруға бастаушы бағыттардың бірі ретінде сайлау жүйесі, оның ішінде ауыл әкімдерінің зерттелу деңгейі арқылы жергілікті мемлекеттік басқаруды жетілдіру болып табылады. Дамыған елдердің басым көпшілігі жергілікті басқару мен өзін-өзі басқару тетіктерін жетілдіруге ұмтылуда.

Жұмыстың әдістемелік негізі жалпы ғылыми әдістермен негізделді. Зерттеу жұмысының құрылымы тематикалық шолу түрінде таңдау, тарихи, салыстыру, синтез, талдау, ішінара контент талдау әдістеріне сүйенеді.

Түйін сөздер: сайлау, сайлау жүйесі, сайлау эволюциясы, сайлау процесі, саяси институт.

**Нурбек Пұсырманов, Еркебұлан Амангосов, Қуандық Какимов,
Сәкен Есіркеп**

УРОВЕНЬ ИЗУЧЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЭВОЛЮЦИИ ВЫБОРОВ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. Статья представляет собой библиографический обзор аспектов изучения эволюционного развития выборов в период независимого Казахстана, в том числе данных выборов акима села, с научным акцентом на некоторые аспекты дальнейшего развития избирательной системы. Одним из направлений, инициирующих демократизацию общества Республики Казахстан, является совершенствование местного государственного управления через избирательную систему, в том числе уровень изученности сельских акимов. Подавляющее

большинство развитых стран стремятся к совершенствованию механизмов местного самоуправления.

Методическая основа работы была обоснована общенаучными методами. Структура исследовательской работы опирается на методы отбора, исторического, сопоставления, синтеза, анализа, частичного контент-анализа в виде тематического обзора.

Ключевые слова: выборы, избирательная система, эволюция выборов, избирательный процесс, политический институт.

Nurbek Pussyrmanov, Yerkebulan Amangossov, Kuandyk Kakimov, Saken Yessirkep

THE LEVEL OF STUDY AND PROSPECTS FOR THE EVOLUTION OF ELECTIONS IN KAZAKHSTAN

Abstract. The article makes a bibliographic review of the study of the evolutionary development of elections in the period of independent Kazakhstan, including the data on the election of the village akim, and further draws scientific attention to some aspects of the development of the electoral system. One of the starting directions for the democratization of the society of the Republic of Kazakhstan is the improvement of local state administration through the election system, including the level of research of village mayors. The vast majority of developed countries are striving to improve local government and self-government mechanisms.

The methodological basis of the work was based on general scientific methods. The structure of the research work is based on the methods of selection, historical, comparison, synthesis, analysis, partial content analysis in the form of a thematic review.

Key words: elections, electoral system, evolution of elections, electoral process, political institution.

Кіріспе

XXI ғасырда орнықты дамуды жалғастыруда Қазақстан сайлау жүйесі өзіндік моделін ілгерілетіп келеді. Бұл ретте батыс және шығыс кеңістігіндегі таптаурын нұсқаларды зерделей отыра, ғасырлар бойы тоғысқан үлгіні қолдану уақыт өте келе бағалауға кең мүмкіндік беріп отыр. Осы ретте демократияға сай келетін нұсқаның да Дала құқығынан ғасырлар бойы көрініс табуы бірқатар теориялық зерттеушілер арасында жаңа пікірталастарға жол ашты [1].

Елімізде жылдан жылға сайлау процесіне зерттеушілердің де зейін аударуы зерттеудің де маңыздылығын белгілейді. Соған қарамастан, осы бағыттағы жүйелі зерттеулерге әдебиеттік шолу назардан тыс қалған қырларды анықтауға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясы мемлекеттік билікті тікелей республикалық референдум және еркін сайлау арқылы жүзеге асырады, сондай-ақ өз билігін жүзеге асыруды мемлекеттік органдарға береді [2]. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты қоғамдық бақылауды, жергілікті жерлердегі ахуалға азаматтардың ықпалын күшейту қажеттігіне байланысты мәслихат арқылы ауыл әкімдерінің сайланбалылығын енгізу туралы мәселе көтерілді [3]. Сайлау процесінің іске асырылуына қажетті ұлттық құқықтық база

қалыптасты. Соған қарамастан, құқықтық негіз айқын жазылғанымен, нормалардың орындалуы тұрғысында сұрақтар туындады.

2021 жылы еліміздегі саяси реформалар жаңа қадамдар мен қолжетімді сайлану құқығын пайдалануға, сайлау құқығын жандандыруға бастау болды. Соңғы екі жылдағы саяси қатысу негізінде қоғам мүдде тұрғысынан топтасушы саяси институттарды анықтай бастады. Қазақстанның саяси алаңында жаңа саяси партиялар пайда болып, ақпараттық кеңістіктің мүмкіндігін сайлау компанияларында ықпалды құрал ретінде қолдана бастады. Жаңа цифрлық платформалардың дамуы да сайлау процесін жетілдіруге септігін тигізіп отыр. Байқаушы институттарына жаңа тіркеу куәліктерінің берілуі де азаматтық қоғам институттарына белгілі бір жаңа ережелерді ұсынды. Осылайша сайлау жүйесінің қарқынды эволюциясы ел азаматтарына елдік мәселені бірлесе шешуге айтарлықтай жол ашты. Енді осы мәселенің қоғамда және ғылыми дискурста пайымдалуына назар аударып, қоғамдық пікірді дамытуда әлеуетті қолдануға ұмтыламыз.

Мақала тәуелсіз Қазақстан кезеңіндегі сайлаудың эволюциялық дамуы қырларына, соның ішінде пилоттық аудандар мен облыстық маңызы бар қалалар әкімдерін сайлау деректеріне, сайлау жүйесі бойынша зерттеушілердің еңбектеріне ретроспективті және салыстырмалы, библиографиялық шолу арқылы ұлттық ғылыми деректер қорын жүйелеуге талпыныс жасалды.

Зерттеу аясында ашық және сенімді ресми деректер қоры, мүмкіндігінше архивтік мәліметтер қолданылды. Сайлау процестеріне қатысты статистикалық және жалпы деректерді талдауда Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының ресми сайты, ұлттық құқықтық база әділет.кз жүйесі, ҚР Ұлттық архиві материалдары тұтынылды. Осы мақала қазіргі сайлаудың эволюциялық дамуына жаңаша зерттеушілік көзқарастар ұсынады.

Зерттеу әдістері

Мақалада тәуелсіз Қазақстан кезеңіндегі сайлаудың эволюциялық дамуына байланысты бірқатар әлеуметтік зерттеулер, сарапшылық-зерттеушілік талдауларға библиографиялық талдау түрінде шолу жүргізілді. Библиографиялық шолу ақпараттық технология мүмкіндігі арқылы төрт тірек сөздерге үш тілде салыстырмалы талдауды анықтайды. Диссертациялар базасының іздеу желісі арқылы да сұрыптау қолданылады. Сонымен қатар, пилоттық аудандар мен облыстық маңызы бар қалалар әкімдерін сайлау деректеріне сүйене отырып, Қазақстанның саяси жүйесінің одан әрі дамуының бөлігі ретінде тарихи-саяси және болжамдық қорытындылар ұсынылады. Ұсынымдарды өндіру саяси болжау, ретроспективті зерттеу, пәнаралық сабақтасқан метаәдістер арқылы жүйеленеді.

Зерттеу нәтижелері және талқылау.

Тәуелсіз Қазақстан кезеңіндегі сайлаудың эволюциялық дамуын зерттеуіне библиографиялық шолу

Қазақстандық қоғамның басым бөлігі бүгінде ақпараттық кеңістікті қолданады. Осы ретте алдымен, <https://www.google.com> іздеу желісі арқылы үш тілде «сайлау», «сайлау процесі», «сайлау жүйесі», «ауыл

әкімін сайлау» кілт сөздеріне талдау жасалды. Талдауда 1991-2023 жыл қараша аралығында және Қазақстан Республикасы территориясы белгіленді. Нәтижесінде сайлау мемлекеттік тілде 1 390 000, ал орыс тілі оған қарағанда айтарлықтай 4 есеге артық жиілікті құрап отыр. Ауыл әкімдерін сайлау тірек сөзі де мемлекеттік тілде 6940, орыс тілінде 92 400, ағылшын тілінде 4400-ді құрады. Осы пайымдарға сәйкес ұлттық мүдде тұрғысынан ақпараттық кеңістікте қазақтілді аудиториялардың қолдауына сүйенуімен бірге, қазақ тілді сарапшы-зерттеушілерді тарту қажеттігін меңзейді (1-кесте).

1-кесте. Кілт сөздердің интернеттегі жиілігі

Аталуы	1991-2023 ж/ жиілігі
Сайлау	1 390 000
Сайлау процесі	8 930
Сайлау жүйесі	32 300
Ауыл әкімін сайлау	6 940
Выбор	6 440 000
Избирательный процес	1 290
Избирательная система	5 180
Выборы акимов	92 400
Election	20 600
Election process	13 200
Electoral system	3 140
Election of village mayor	4 400

Ескертпе: Авторлар құрастырған

Сайлау эволюциясын дамытуда қазақстандық модельді іздеу жылдан жылға зерттеушілермен толықты. Осы орайда ұлттық ғылыми қор болып табылатын ҚР Ұлттық ғылыми техникалық ақпарат орталығының ресми базасына сүйеніп, 1992-2023 жылдар арсындағы докторлық, кандидаттық, PhD диссертациялық жұмыстарға шолу жасалды [4]. Нәтижесінде тарих ғылыми бойынша – 1, саясат және саяси ғылымда – 9, заң ғылымдары бойынша – 5 диссертация анықталды (2-кесте).

2-кестеге сәйкес тілдік контексте қарастырсақ, диссертацияларды жазу басымдығы орыс тілінде болып отыр. Бұл 1-кестедегі ақпараттардың растығын дәлелдей түседі. Осы ретте, тарих ғылымы бойынша 1998 жылы қазақ тілінде жазылған Ө. Озғанбайдың «XX ғасыр басындағы Қазақстан және Ресей Мемлекеттік Думасының саясаты (нақты тарихи талдау) докторлық диссертациясын атап өту керек. Саяси ғылымдар бойынша А.Р. Карашева 2010 жылы «ҚР саяси жүйесіндегі байқаушылар институт: саясаттанушылық талдауы» (орыс тілінде, 2010 ж.), К.К. Джаманкулованың «Қазақстандағы 2005 жылғы президенттік сайлаудың БАҚ-та жариялануы» (орыс тілінде, 2008 ж.), Г.Р. Нұрымбетованың «қазақстандық қоғамды жаңғыртудағы азаматтардың саяси қатысуы» (қазақ тілінде), Ш.А. Курманбаеваның «ҚР саяси жүйесінің трансформациясы процесіндегі

сайлау технологияларының дамуы» (қазақ тілінде, 2002 ж.), Н.К. Серікбаевтың «Қазақстан Құрылтай жиналысына дайындық және оның идеяларын қорғау кезеңінде» (1917 ж. наурыз–1918 ж. қараша) (қазақ тілінде, 2002 ж.), Е.Б. Саировтың «Қазақстан мен Ресейдегі сайлау науқандарының тәжірибесіндегі ақпараттық-саяси технологиялар» (орыс тілінде, 2001 ж.), Г.А. Госманованың «Қазақстан Республикасындағы сайлау процесінің дамуы» (2002), Е.Қ. Ертісбаевтың «Саяси модернизация жағдайындағы Қазақстандағы сайлау демократиясын институттандыру (1990-2000 ж.)» (орыс тілінде, 2001), А.О. Сапиеваның «Демократиялық сайлау өтпелі қоғамның саяси құндылығы ретінде (теориялық және әдістемелік аспект)» (орыс тілінде, 1997 ж.) тұжырымдаған ойлары маңыздылығын сақтап отыр.

**2-кесте. Сайлау туралы қорғалған диссертациялар үлесі.
1992-2023 жж**

Ескертпе: Авторлар құрастырған

Ішінара сайлау туралы гендерлік аспектіде қарастырған С.В. Платоновтың «Саяси маркетинг: Қазақстан Республикасындағы даму перспективасы мен тенденциялары» (орыс тілінде 2002), А.М. Нысанбаеваның «Қазақстандағы азаматтық қоғамның қалыптасуындағы әйелдер ұйымдары қызметінің ықпалы» (орыс тілінде, 2002) диссертациясын да атап өту керек.

Заң ғылымдары аясында Л.Г. Матвеевкова (1993), Э.Б. Мухамеджанов (2002), А.А. Абикенов (2008), А.Т. Алдабергенов (2009), Э.С. Майшекина (2014) диссертациялық еңбектері сайлау жүйесі мен процесін құқықтық сипаттаған.

Осы ұлттық ғылыми қор бойынша сұрыптауда барлығы үш ғылыми жоба есебі анықталды. С.Н. Байбековтың жетекшілігінде «Сайлау процестерін талдау және болжау үшін ақпараттық технологияларды дамыту» жобасы 2001 жылы орындалған (тіркеу нөмері-0106РК01280), Г.У. Балгимбекованың жетекшілігінде «Ұлттық заңнамадағы халықаралық сайлау стандарттарын сақтаудың конституциялық-құқықтық проблемалары» (тіркеу нөмері - 0118РК01006), Т.С. Рамазанов жетекшілігінде «XIX-XX ғасырдың басындағы қазақ даласын басқару жүйесіндегі болыстар институты: қызметі, құзыреті және Ресей билігімен өзара әрекеттесуі» (тіркеу нөмері - 0115РК00741) ғылыми жобалары бар [4].

Ғылыми еңбектердің қатарында 2020 жылғы Мемлекет тарихы институтымен дайындалған Қазақстандағы сайлау тарихы еңбегі сайлау дәстүрлері мен тарихын түгендеуге алғашқы қадам жасаған [1]. Астана

қаласы әкімдігі Ішкі саясат басқармасының тапсырысымен дайындаған «Қазіргі Қазақстандағы саяси партиялар» туралы 2009 жылғы анықтамалық ақпарат мүмкіндігінде партиялық жүйені сипаттауда құнды болып отыр [5].

Бүгінде ізденуші А.М. Әміржанова (2021 ж.) Қазақстандағы сайлау процесінің дамуын талдап, өкілді үкіметті қалыптастырудағы сайлаудың маңыздылығын және жүргізіліп жатқан заңнамалық реформаларды атап өтеді. Олар өкілді биліктің құрылымына, сайлаушылардың белсенділігіне, Мәжілістегі әйелдердің үлесіне, партиялар санына және депутаттардың орташа жасына қарайды. Көрпебаев (2021) мажоритарлық жүйеден пропорционалды жүйеге көшуді қарастыра отырып, Мәжіліс депутаттарын сайлауда қолданылатын сайлау жүйелерін талдауға тоқталады [6]. Ал, Досумов және Адилатов (2018) Қазақстан мен Қырғыз Республикасындағы сайлау заңнамасының дамуын және оның демократияны қалыптастырудағы рөлін зерттей отырып, тарихи-құқықтық аспектісін қарастырды [7].

Жоғарыдай пайымдалған зерттеулердің барлығы сайлау жүйесінің қалыптасуы мен орнықты дамуына ғылыми негіз құрайды. Осыған қоса, зерттеушілер диссертациялық еңбектерін көрсету арқылы да әлі де маңызды бағыттар анықталып отырғанын атап өтуге болады. Мәселен, ауыл әкімдерін сайлау. Ол ғылыми бағыт ретінде зерттеу жобасы ретінде қалыптаспаған. Оның үстіне, елімізде референдумның да бірнеше мәрте өтуі және оның заң ғылымдары аясында екі зерттеуге арқау болуы да өзекті тақырып ретінде қалыптасып отыр. Азаматтық қоғам институттары, оның ішінде партиялық институттардың дамуындағы жаңа бағыттарды анықтау да басымдық ретінде сипатталады.

Ауыл әкімдерін сайлау мәселесінің зерттелуі

Сайлау процесінің эволюциялық дамуының жаңа кезеңі – ауыл әкімдерін сайлауболып табылады. Бұл кезең өзіндік қоғамның әлеуметтік құрылымының өзгеруі және орнығуымен байланысты. Дала демократиясындағы құқыққа сәйкес сайлау адам өмірінің ажырамас міндетіне айналған. Мәселен, құрылтайда дауыс беру, сұлтан билігін белгілеу, билердің шешімі, т.б. Бұл тақырыптар тарихымыздың ақтандақтарына айналғанына қарамастан, уақыт өткен сайын жаңа зерттеулерге арқау болып отыр. Осы ретте, дәстүрлі саяси институттардың тәжірибесі мен құрылымына үңіле отырып, болашақ бейнемізді жетілдіруде қолдануға болады.

2001 жылдың төртінші тоқсанында жекелеген әкімшілік-территориялық бірліктердегі әкімдердің сайлауын ұйымдастырумәселесі айтылды [8]. Одан кейін «Қазақстан Республикасының ауылдық (селолық) округтері, ауылдары (селолары), кенттері әкімдерінің сайлауын өткізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2004 жылғы 6 желтоқсандағы № 1484 Жарлығы шығып, «әкімдерді сайлау тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктердің аумақтарында тұрғылықты халық саны: бес мың адамға дейін болса - жалпыға ортақ тең әрі төте сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру арқылы; бес мың адамнан астам болса - жанама сайлау құқығы негізінде жасырын дауыс беру арқылы өткізіледі. Жанама сайлау құқығы аталған әкімдерді азаматтардың өз өкілдері - таңдаушылар арқылы

сайлаудан тұрады». Тиісті әкімшілік-аумақтық бірліктің әкімі төрт жыл мерзімге сайланатын болды [9].

Ауыл әкімдерін тікелей сайлау мәселесін ізденуші Б. Серікбаев сайлаудың саяси партиялар арасындағы бәсекелестікті арттыру және саяси процесті ынталандыру үшін маңыздылығын атап көрсетеді [10]. Ал, Күмісбеков 2022 ауыл әкімдерін тікелей сайлаудың нәтижелері мен тәуекелдерін талдайды [11]. М. Болысбек 2023 жылы жергілікті өзін-өзі басқарудың ұйымдастырушылық-құқықтық мәніне және сайлау үдерісінде ауыл әкімдері кездесетін мәселелерге зерттеу арнаған [12]. Бұл жұмыстар жергілікті өзін-өзі басқаруды жетілдіру және азаматтардың шешім қабылдау процесіне қатысуын арттыру үшін ауыл әкімдерін сайлаудың маңыздылығын көрсетеді. Қазақстанда ауыл әкімдерінің сайлауын өткізу ерекшеліктері мен сайлау үгіттері туралы бірлескен авторлар Ж. Санхаева, Г. Аскеева, А. Урпекова еңбектерінде көрініс тапқан [13]. Авторлар төменгі деңгейде сайлау науқандарын жүргізудегі шектеуші факторларды, сондай-ақ сайлауалды үгіт-насихат жүргізудің неғұрлым тиімді құралдарын анықтай отырып, 2021 жылғы ауыл әкімдері сайлауының қорытындысы бойынша сарапшылармен тереңдетілген сұхбат негізінде сайлауды заңнамалық реттеу саласындағы факторлар, жеке уәждеме және ауылдық елді мекендердің әлеуметтік-демографиялық ерекшеліктерін пайымдаған.

Қорытынды

Сайлау демократиялық процестердің алға жылжуымен бірге қазақстандық қоғамды дамытушы фактор бола алады. Оған бір мысал ретінде ауыл әкімдерін сайлау және оған 2001, 2004 жылдары алғашқы бетбұрыс жасағандары пайымдалды. Сонымен қатар қазіргі күн тұрғысында бірқатар зерттеушілердің еңбектері пайымдала отырып, негізгі зерттеу бағыттарына фокус қойылды.

Тәуелсіз Қазақстан қоғамы үшін сайлау бұл жаңа дүние емес. Оның тарихи сабақтастығы қалыптасқан. Осы тұрғыдан диссертациялық еңбектерге шолу тілдік контексте зерделеніп, орыс тіліндегі ақпараттың басымдығы басым зерттеушілердің қоғамға осы тілде ақпарат тасымалдауы және зерттеулерінің де орыс тілінде болуымен түсіндіріледі. Уақыт өте келе осы тілдік қатынас жаңа сапаға өтіп, мемлекеттік тіл призмасында пайымдалуы қазақстандық қоғамның саяси қатысуына да оң серпін беретіндігін болжауға болады. Қазіргі қоғамның этнодемографиялық үлесі осы ұстанымды дәлелдей түседі.

Биылғы 45 аудандар мен облыстық маңызы бар қалалар әкімдерін сайлауы елімізде сайлау жүйесі мен жергілікті атқарушы билікті демократияландырудың эволюциялық дамуы тағы бір кезеңді қалыптастырды. Бұл ауыл өміріне азаматтардың араласып, ортақ мүдде тұрғысында мәселелердің шешімін табуына үлкен үлес қосу күтіледі. Осы бағытта ауыл әкімдері және сайлау процесі туралы зерттеушілердің базасында жасақтай отырып, олардың алдағы еліміз үшін үлкен саяси жұмыста саяси кеңесші рөлін атқару тұрғысында да мақала құнды болып табылады. Саяси компаниялардың сайлауда жеңуінің басты негізі де саяси кеңесшілердің ғылыми әлеуетінің болуы және мәселені түбегейлі пайымдай алуында болып отыр.

Эволюциялық дамуыдағы оң өзгерістің бірі - өзін-өзі ұсыну мүмкіндігі саяси амбициясы мен қоғамға танымалдығын көрсеткісі келетіндерге жаңа тетік қалыптасты. Бұл жоғарыда айтылған пайымды қуаттай түседі.

Осы бағытта зерттеу шолуымызды қорытындылай келе, сайлау мәселесін қарастырған авторлардың барлығы билік тұтастығын ескеруі болып отыр. Бұл билік жүйесіндегі орталықтанғаннан-орталықсыздануға функцияларды көшіру процесінде белгілі бір инклюзиялық қоғамның белгілері түсіп қалмауға септігін тигізеді. Сондықтан да зерттеудегі библиографиялық шолудың негізі ғылыми пайымдаулар арқылы елдегі құрылымдарды ғылыми дәлелденген нұсқаларды қолдануға шақыру болып табылады.

Зерттеуді қаржыландыру көзі: Зерттеу мақаласы «Қазақстан тарихындағы саяси институттар мен құрылымдардың эволюциясы (XIX-XXI ғғ.) бағдарламалық-мақсатты қаржыландыру (№BR21882308) аясында жарияланып отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Б. Аяған, Ә. Ауанасова, Е. Нұрпейісов, А. Қашқымбаев, Н. Лапин. Қазақстандағы сайлау тарихы. – Нұр-Сұлтан: «Жарқын Ко» баспасы, 2020. – 268 б., қазақша, орысша.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (қаралған күні: 01.10.2023)
3. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты // URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050> (қаралған күні: 10.10.2023)
4. Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылыми қоры URL: https://www.nauka.kz/page.php?page_id=200&id=13331 (қаралған күні: 05.11.2023)
5. Аяған Б., Нурымбетов Г. Политические партии современного Казахстана. 2009. Справочник. – Алматы, 2009. – 383 с.
6. А.М. Әміржанова. Қазақстан Республикасы сайлау процесінің даму эволюциясы: саясаттанулық талдау // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің хабаршысы, «Әлеуметтік және саяси ғылымдар» сериясы, No2 (74) 2021 ж.
7. Dossumov, S. T., & Adilov, A. N. (2018). Historical aspects of formation and development of the suffrage in the republic of Kazakhstan and the Kyrgyz republic. ISJ Theoretical & Applied Science, 12 (68), 70-73. URL:<https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2018.12.68.14> (қаралған күні: 05.10.2023)
8. Ауылдық (селолық) округтердің, ауылдар (селолар), кенттер әкімдерін сайлау туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы 2001 жылғы 23 маусым № 633 // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U010000633_ (қаралған күні: 10.10.2023)
9. Қазақстан Республикасының ауылдық (селолық) округтері, ауылдары (селолары), кенттері әкімдерінің сайлауын өткізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2004 жылғы 6 желтоқсандағы N 1484 // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U040001484_ (қаралған күні: 01.10.2023)
10. Серікбаев, Б., & Серғазин, . Е. . (2021). Қазақстандағы ауыл әкімдерін сайлаудың партиялар арасындағы бәсекені арттырудағы ролі. Қоғам және Дәуір, 72(4), 50–63. URL:<https://doi.org/10.52536/2788-5860.2021-4.04> (қаралған күні: 10.10.2023)
11. А. Кумысбеков, А. Данилов, А. Аяганова. Прямые выборы сельских акимов: анализ итогов, рисков и прогноз // Казахстан Спектр. 2022/1 (101) // URL:<http://journal-ks.kisi.kz/index.php/ks/index> (қаралған күні: 10.10.2023)
12. М.А. Большбек, Б.Б. Бюлегенова «Выборы сельских акимов: новые реформы избирательной системы» // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану сериясы ISSN: 2616-6887, eISSN:2617-605X8, №2(143)/2023.
13. Ж. Санжаева, Г. Аскеева, А. Урпекова «Особенности проведения избирательных кампаний на выборах сельских акимов в Казахстане» // Казахстан Спектр. Научный журнал. 2023/2 (106) URL:<http://journal-ks.kisi.kz/index.php/ks/index> (қаралған күні: 10.10.2023)

REFERENCES

1. B. Ayagan, A. Auanasova, E. Nurpejiso, A. Kashkymbaev, N. Lapin. Kazakstandagy sajlau tarihy. [History of elections in Kazakhstan] // – Nur-Sultan: «Zharkyn Ko» baspasy, 2020. – 268 p.
2. Kazakstan Respublikasynyn Konstituciyasy [The Constitution of the Republic of Kazakhstan] // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (accessed: 01.10.2023)
3. «Kazakhstan-2050» Strategiyasy kalyptaskan memleketin zhana sayasi bagyty ["Kazakhstan-2050" Strategy is a new political direction of the state]. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1200002050> (accessed: 10.10.2023)
4. Kazakstan Respublikasynyn Ultyk gylymi kory [National Scientific Foundation of the Republic of Kazakhstan]. URL: <https://www.nauka.kz> (accessed: 05.11.2023)
5. Ayagan B., Nurymbetov G. Politicheskie partii sovremennogo Kazahstana [Political parties of modern Kazakhstan]. // 2009. Spravochnik. – Almaty, 2009. – 383 s.
6. A.M. Amirzhanova. Kazakstan Respublikasy sajlau procesinin damy evolyuciyasy: sayasattanulyk taldau [The evolution of the electoral process of the Republic of Kazakhstan: a political science analysis] // Abai atyndagy KazUPU Habarshysy, «Aleumettik zhane sayasi gylymdar» seriyasy, No2 (74) 2021 zh.
7. Dossuimov, S. T., & Adilov, A. N. (2018). Historical aspects of formation and development of the suffrage in the republic of Kazakhstan and the Kyrgyz republic. // ISJ Theoretical & Applied Science, 12 (68), 70-73. URL: <https://dx.doi.org/10.15863/TAS.2018.12.68.14> (accessed: 05.10.2023)
8. Auyldyk (selolyk) okrugterdin, auyldar (selolar), kentter Akimderin sajlau turaly» Kazakstan Respublikasy Prezidentinin Zharlygy 2001 zhylygy 23 mausym № 633 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On the election of akims of rural (rural) districts, villages (villages), settlements] // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U010000633> (accessed: 10.10.2023)
9. Kazakstan Respublikasynyn auyldyk (selolyk) okrugteri, auyldary (selolary), kentteri Akimderinin sajlauyn etkizu turaly» Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2004 zhylygy 6 zheltoksandagy N 1484 [On conducting elections of mayors of rural (village) districts, villages (villages), settlements of the Republic of Kazakhstan" of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 6, 2004 N 1484] // URL <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U040001484> (accessed: 10.10.2023)
10. Serikbaev, B., & Sergazin, E. (2021). Kazakstandagy auyl Akimderin sajlauyn partiyalar arasyndagy bAsekeni arttyrudagy roli. [The role of election of village mayors in Kazakhstan in increasing competition between parties] // Kogam zhane daur, 72(4), 50–63. URL: <https://doi.org/10.52536/2788-5860.2021-4.04> (accessed: 10.10.2023)
11. A. Kumysbekov, A. Danilov, A. Ayaganova. Pryamye vybory sel'skikh akimov: analiz itogov, riskov i prognoz [Direct elections of rural akims: analysis of results, risks and prognosis] // Kazahstan Spekr. 2022/1 (101) // URL <http://journal-ks.kisi.kz/index.php/ks/index> (accessed: 10.10.2023)
12. M.A. Bolysbek, B.B. Byulegenova «Vybory sel'skikh akimov: novye reformy izbiratel'noy sistemy» [Elections of rural akims: new reforms of the electoral system] // L.N. Gumilev atyndagy Euraziya Ultyk universitetinin Habarshysy. Sayasi gylymdar. Ajmaktanu. Shygystanu. Turkitanu seriyasy ISSN: 2616-6887, eISSN:2617-605H8, №2(143)/2023
13. Zh. Sanhaeva, G. Askeeva, A. Urpekova «Osobennosti provedeniya izbiratel'nyh kampanij na vyborah sel'skikh akimov v Kazahstane» [Features of election campaigns for rural akim elections in Kazakhstan"] //Kazahstan Spekr. Nauchnyy zhurnal. 2023/2 (106) URL <http://journal-ks.kisi.kz/index.php/ks/index> (accessed: 10.10.2023)